

Николай Неновски

Размисли за бъдещето на капитализма

Февруари 2017

1

Когато през 1917 г. болшевиците, начело с Троцки и Ленин, вземат властта, те имат ялната представа, че с капитализма като социален строй е приключено. Новият строй, противоположност на капитализма, наречен социализъм, ще се роди бързо. За Троцки това ще е глобален социализъм (резултата от обща, световна, глобална революция), за Ленин социализъм ще бъде национален модел, насилствено наложен от държавата (която в противоречие с писанията на Маркс и Енгелс, според които държавата „трябва да угасне, отмре“). В последствие болшевиките раждат редица теории за съществуването на „преходен период“ (Бухарин, Преображенски и др.) където новото социалистическо общество ще съществува дълго време с остатъците от капитализма както и с други архаични докапиталистически формации. Преображенски формира своята теория за „първоначалното натрупване на социализъм“, което по подобие на „първоначалното натрупване на капитализъм“ у Маркс, е нужно да обезпечи старта на новото общество. Преображенски фактически говори за насилствено натрупване на ресурси чрез механизмите на държавата, които да осигурят инвестиции и растеж. По същество Преображенски говори за държавен капитализъм, където държавата (и партията) е единствен капиталист, който присвоява труда на населението. В последствие, този модел на екстремен държавен капитализъм става нормалната и вечна форма на тъй нареченото „социалистическо общество“.

Спирам дотук с историята, започнала точно преди 100 години. Използвам я само за да насоча вниманието към сходствата с това, което става днес, 2017 г. Често се пише и говори, че настъпват тектонични социални размествания, резултат от новите централизирани технологии, и от екологичните ограничения, които правят неизбежно преминаването към някаква нова форма на социализъм, солидарност, споделяне и прочие (например в книгите на Джереми Рифкин). В някои книги (тази на Емануел Валерстейн и колектив), се дават дори и точни години, когато това ще стане – 2050 година. В действителност технологията, винаги е била водеща при обясняване на кризата на капитализма, в миналото това са били машините, днес това са роботите, които ще заменят човека (по прогнози на Оксфордския университет около след 20 години 50 % от работните места ще могат да се роботизират). Технологиите, лежат в основата на повечето дългосрочни обяснения за промените на характера на обществото, получило най-популярно разпространение в моделите за технологичните вълни, дългите цикли на Кондратиев, на иновациите на Шумпетер и прочие. В марксисткия модел, който се оказва емпирически опроверган (макар и някои съвременни марксистки да смятат, че ерата на роботите ще потвърди Маркс), се смята, че с развитието на техническия прогрес, машините и технологиите ще заменят човешки труд, а тъй като живеят човешки труд в крайна сметка е единствен източник на печалба (принадена ценност), то основният стимул на капитализма – печалбата изгуби своя определящ смисъл. В същото време, друг феномен - глобализацията, набрала скорост преди кризата, създаваше впечатление, че капитализъмът е станал всеобщ, универсален, проникнал е навсякъде, краят на историята.

Днешните призови за края на капитализма от страна на социалисти, зелени, еколози и прочие, също са наивни. Историята показва, че капитализмът като система за натрупване с цел инвестиране, разширение на производството и печалба, преминава през различни фази, отговарящи на преместването на източниците на това натрупване – търговски капитализъм, аграрен капитализъм, индустриален капитализъм, за да се стигне до съвременните форми на финансов, финансово-деривативен и прочие капитализъм. Освен това, източниците на натрупване, могат да бъдат видени различно, което е и правено от многократно в икономическата теория.

Грубо казано съществуват два подхода към генезисът на капитализма, т.е. на обществото, което не трябва всичко, а заделя с цел да инвестира, да разшири производството, и да печели. Първият е насилствен подход, в духа на марксистите, според който капитализмът, е плод на първоначалното натрупване на капитали, някъде през 18 век, насилствено, чрез неикономически методи, се завзема общинска земя. „Частната собственост е кражба“, част от селяните се превръщат работници, и се оформя пазарът на труда. Колониалният капитализъм също се вписва в това обяснение, той също е насилствен.

Според други обаче, капитализмът първо е типичен за най-различни епохи (Макс Вебер говори за античен капитализъм), и второ неговите движещи мотиви са съвсем различни, определено не-насилствени. Например, в тази светлина са обясненията на редица социолози, за ролята на рационалността, на сметането и счетоводството (Вебер), за религията, и етническата принадлежност (евреи например), които предразполага или не към спестяване (Вебер и Зомбарт), за значението на иноватора и предприемача, на този който поема риск (Зомбарт и Шумпетер) и пр. Тази последната, иновационна теория, дава основания капитализмът да не се отписва като строй, понеже източниците за натрупване и иновациите като цяло са непредвидими и се развиват по абсолютно стохастичен начин. Така например, днешните твърдени влизането ни „във вековната стагнация“, тоест дългосрочни падащи нива на растеж, поради спадаща производителност, липса на нови радикални технологии и прочие, е прекалено прибрзана.

Съществува и определена дългосрочна цикличност. Тази цикличност се проявява днес, след, когато става все повече ясно, че се наблюдава поредната де-глобализация, - темповете на международните търговски и капиталови потоци се свиват значително повече, отколкото националните. Глобалният капитализъм е в криза, и отстъпва място на националния капитализъм, където натрупването и инвестирането става в рамките на нацията и с активната намеса на държавата. В този смисъл се наблюдава развитие на събитията, подобно на това в първата половина на 20 век, когато се слага край на глобализацията, която според редица свидетелства превъзхожда значително глобализацията от началото на 21 век. Тогава, както и днес, страните се затварят, стопанският и политическият национализъм расте, а общо погледнато се стига до разпад на мултилатерализма, отношенията между държавите стават връзките стават билатерални, а новите хегемони окончателно се налагат (в икономически план САЩ, а в политически и СССР). СССР е екстремна форма на държавен, политически капитализъм, където държавата и комунистическата партия са колективен капиталист. В този смисъл, строят в СССР имаше много общи страни с развития у Маркс „азиатски тип начин на производство“, или с други теории (като тази на Витгофел, за източния деспотизъм), но в никакъв случай не беше фундаментално отрицание на капитализма.

Днес, въпреки големите размествания в резултат от кризата и глобалната рецесия, бихме могли да обособим четири типа капитализъм.

Първо, макар и да губи частично позиции, една от водещите форми на капитализъм остава *финансовият капитализъм*. Той е повече характерен за англосаксонския свят, където грубо казано решенията се вземат преди всичко от и в полза на акционерите (shareholders). Тук водеща е доходността на собствеността, на акциите, а на втори план на останалите активи. Пазарите на труда са гъвкави и фискалната тежест е сравнително ниска. САЩ са пример за такъв тип капитализъм. Те са в центъра на световната банкова система, техните пари са глобални, а в резултат източниците на натурването са в основни линии два - чуждестранни спестявания или печатане на пари. Чужденците купуват американски облигации, а американците чуждестранна собственост и акции (вярно, след кризата процесът се забави). Този тип капитализъм е в криза.

Вторият тип капитализъм, характерен за Европа, Германия например, може да наречем „модел на социално корпоративно отговорен капитализъм“. Тук не само акционерите, но и всички заинтересувани страни (stakeholders), в това число и работещите, вземат участие, или поне се стараят да вземат участие в решенията, и при разпределяне на печалбата. В този модел, се разпределението на доходите е „по-справедливо“, ножицата на доходите е най-слабо отворена. Според редица наблюдатели, този тип капитализъм набира скорост, но според мен това едва ли е така. Този модел, макар и мечта на много социални реформатори, едва ли в краткосрочен план има перспективи.

4

Третият тип капитализъм, който е преди всичко свързан с мащабите на стопанството, може да наречем „зависим капитализъм“. Той е характерен за малки и уязвими икономики, като България и Черта гора например, където цялата система на стопанство е насочена към получаване и абсорбиране на външни капитали (било то частни преки или портфейлни инвестиции, било евро фондове и пр.), външната търговия е производна от притока и изтичането на капитали, пазарът на труда е гъвкав, данъците са ниски, а паричната система е опростена и фиксирана отвън. Този тип капитализъм, има своята логика, той е удачен и ефективен, но нещата се променят, когато страните към които си се прикрепил с цел получаване на капитали и парична стабилност, изпаднат в криза и не притежават нито капитали, нито парична стабилност. Това е ситуацията за малките страни в Европа.

Последният тип капитализъм, който ще придобива все по-голямо значение е „държавният капитализъм“. Той има стаи традиции, и днес е олицетворен от авторитарни режима като тези в Китай, Русия, Турция, Централна Азия, Близкия Изток, а дори и в Европа, където набира скорост (Унгария например). Дори в САЩ, по свой начин, идването на Тръмп е потвърждение на този започнал вече процес. В този тип капитализъм, бизнесът и компаниите са в тясна връзка с държавата те са неодолима част от държавната стратегия (било то при експанзия навън – Китай, или защита на собствените предприятия, евентуален протекционизъм – САЩ). Тези страни като цяло инвестират натрупаните в рамките на тази стратегии спестявания навън, в различни активи, все повече в собственост. Вярно е, в началото тези страни трупяха гигантски обеми валутни резерви, но тези тенденция бързо се промени в последните години. Именно като реакция на защита, може да се видят протекционистичните мерки, или засега поне намерения, от страна на „старите, развити“ страни. Несъмнено в средносрочен план това ще доведе до частично затваряне на натрупването на капитала в национални рамки и с ясната намеса на държавата.

В този смисъл, глобалният капитализъм на който бяхме свидетели е пред разпад, или поне временно отстъпление, с всичките последици от това. Те са свързани преди всичко с

разкъсването на производствените и финансовите мрежи или вериги, както често се казва, формиране в периода на глобализация, което неминуемо ще доведе до загуба, разрушаване на ценност. В дългосрочен план, това едва ли ще промени нещата. Европа и САЩ едва ли ще бъдат това което са били някога. И за да завършим, преди да се премине към ново тип, колективистично или социалистическо общество, капитализмът още дълго (за да не кажа винаги), ще съпътства живота на хората. Източниците за натрупване ще се менят, а технологиите винаги ще се развиват, и то винаги по непредвидим начин.
